

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ УМОВ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ НА СВІТОВИХ РИНКАХ

Проаналізовано динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України; досліджено вплив світової фінансово-економічної кризи на стан національної експортно-імпоротної діяльності; проведено стратегічний аналіз факторів внутрішнього та зовнішнього середовища України, на основі якого надано рекомендації щодо покращання умов та розвитку зовнішньої торгівлі України.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, зовнішньоторговельний баланс, стратегічний аналіз.

Актуальність. Зовнішня торгівля України протягом останніх років переживала під впливом наслідків світової фінансово-економічної кризи через значний рівень відкритості та одночасної уразливості національної економіки, в той час як зміни світових товарних ринків мали негативний вплив на її розвиток. Саме це й обумовлює необхідність дослідження сучасних тенденцій та факторів розвитку, позитивних і негативних наслідків впливу кризи на стан зовнішньої торгівлі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасним дослідженням зовнішньоторговельної діяльності України та її місця в системі світових економічних зв'язків присвячено праці відомих науковців. Серед них Є. Бендерський, Т. Вахненко, Б. Губський, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, Т. Мельник, С. Патика, В. Сиденко та ін. Проблемам вивчення теоретичних та практичних питань розвитку зовнішньої торгівлі окремих країн та геоекономічних регіонів світу присвятили свої праці такі вчені, як: О. Білорус, Ю. Колосова, Ю. Макогон, Т. Орехова, Ю. Пахомов та ін.

Динаміка розвитку глобальних процесів, участі країн у світовій торгівлі, проблеми вільного доступу до ринку досліджується провідними світовими інституціями: Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ), Світовою організацією торгівлі (СОТ), Світовим Банком (СБ).

Попри всебічне дослідження проблем торговельної діяльності країн, існує потреба у додатковому вивченні динаміки зовнішньої торгівлі України та її стратегічному аналізі з метою визначення найбільш ефективних для національного економічного зростання заходів.

Метою статті є стратегічний аналіз умов зовнішньої торгівлі України та визначення основних тенденцій експортно-імпоротної діяльності України на світових ринках.

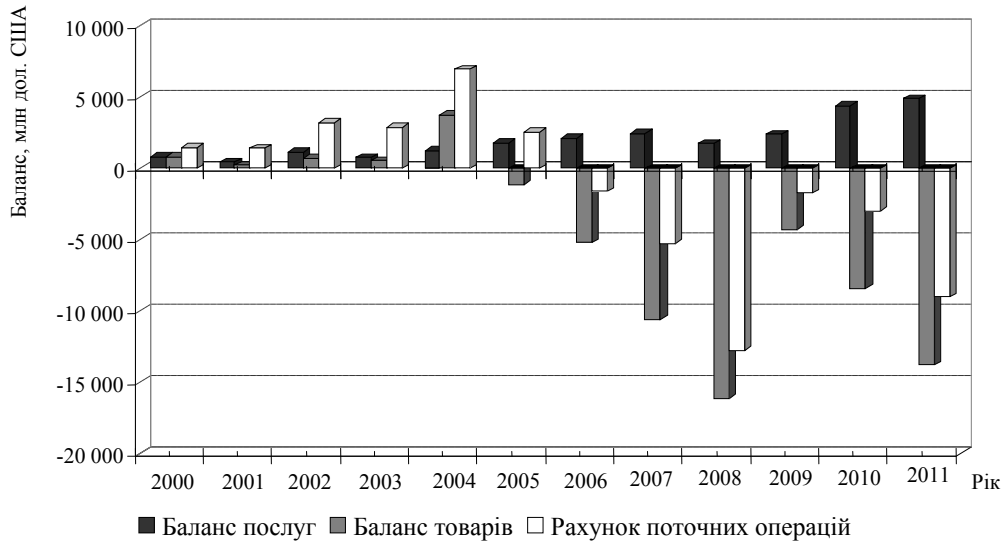
Результати дослідження. У розвитку зовнішньоторговельної діяльності України можна умовно виокремити три стадії: стадія трансформаційної кризи (друга половина 1990-х рр.), стадія економічного відновлення (2000–2007 рр.), стадія членства у СОТ (з 2008 р. до цього часу).

Так, з 1996 р. в Україні було призупинено лібералізацію торгівлі та здійснено низку заходів протекціоністського характеру (підвищено ставки імпортного мита; розширено перелік товарів, з яких стягується імпортне мито; введе-

но нетарифний протекціонізм, який передбачав кількісне обмеження, процедури сертифікації і стандартизації). Все це призвело до скорочення обсягів імпорту і експорту [1].

Протягом 2000–2004 рр. спостерігалася тенденція зростання як експорту, так і імпорту товарів. У 2000 р. експорт товарів збільшився на 25,9% порівняно з попереднім роком, імпорт – на 18,6%; вже у 2004 р. експортні поставки склали 32,7 млрд дол. США, що на 41,6% більше попереднього періоду, імпорт збільшився на 26,1%. Основні експортні можливості були традиційно зосереджені в індустріальних і сировинних галузях.

Починаючи з 2005 р., результати зовнішньої торгівлі України значно погіршувались. За підсумками 2005 р. позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу України скоротилося майже на 86% порівняно з попереднім роком. У наступні роки ситуація стала ще гіршою: у 2006 р. дефіцит зовнішньоторговельного балансу склав 5,19 млрд дол. США, у 2007 р. – 10,57, у 2008 р. він досяг 16,1 млрд дол. США (рис. 1).

Складено автором за даними [2; 3].

Рис. 1. Динаміка рахунку поточних операцій, 2000–2011 рр.

Наприкінці 2008 р. високий дефіцит поточного рахунку став одним із факторів високої вразливості економіки України до змін зовнішніх умов і кризи платіжного балансу.

Негативне сальдо зовнішньої торгівлі формували три сектори: енергетичні матеріали; транспортні засоби, зокрема автомобілі; машини та обладнання [2; 3; 4].

Упродовж 2000–2008 рр. зовнішня торгівля України характеризувалась постійним зростанням. До того ж темпи нарощення експорту та імпорту набагато перевищували зростання ВВП і основних галузей, які формують вітчизняний експортний потенціал та потреби в імпорті [5]. У 2008 р. кризові явища спричинили зменшення обсягів експортно-імпортних операцій лише за останній квартал, а в цілому за рік вони зросли, незважаючи на наявну кризу промислового виробництва, яке скоротилось на 3,1%, та зменшення приросту ВВП до 2,3%. У 2009 р. за умов падіння виробництва і ВВП відбулося набагато глибше падіння товарного експорту та імпорту (рис. 2).

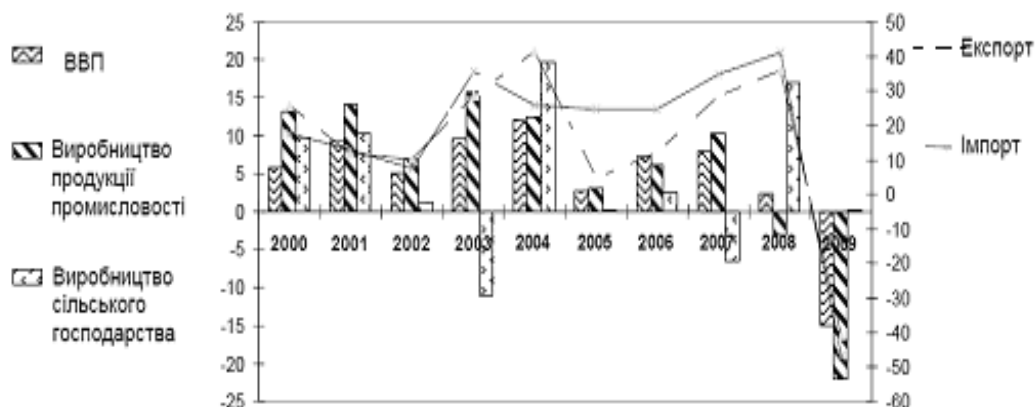

Рис. 2. Динаміка ВВП, виробництва продукції основних галузей економіки, експорту та імпорту товарів, % до попереднього року [5]

Сучасний етап розвитку національної економіки в умовах членства у СОТ та виходу з фінансової кризи 2008–2010 рр. характеризується зміною тенденцій у географічній та видовій структурах зовнішньоторговельної діяльності.

Починаючи з 2008 р. динаміка експортно-імпортних операцій України різко уповільнилась, що зумовлено такими факторами, як різке погіршення стану світових товарних ринків (внаслідок світової фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр.), зниженням попиту на міжнародних ринках на традиційні для України експортні товари, активізації протекціоністських заходів на світових ринках, низькою конкурентоспроможністю української продукції [2; 3; 4].

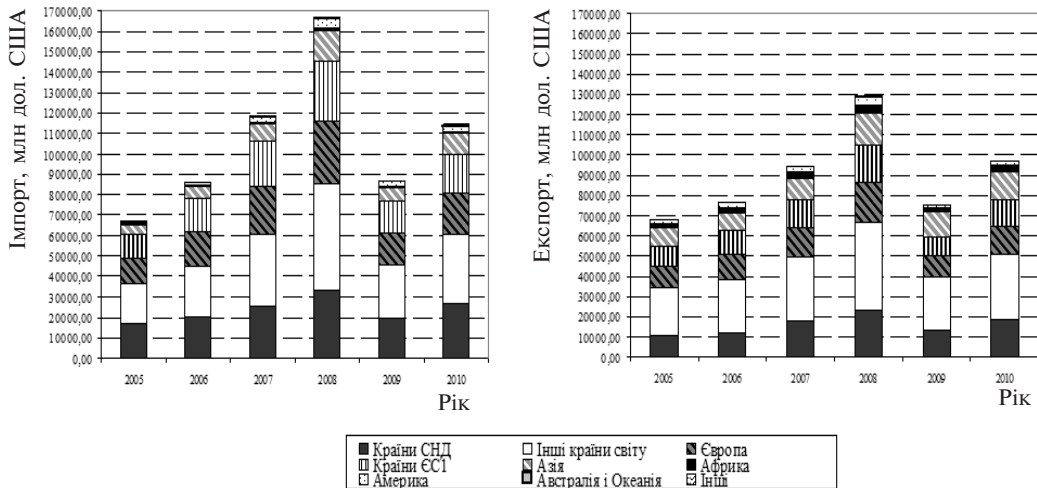
Кризове зменшення зовнішньоторговельного обороту в Україні досягло пікових значень у четвертому кварталі 2008 р., коли воно склало 33% порівняно з попереднім кварталом, тоді як загалом у світі аналогічний показник становив 20%. Така ситуація значною мірою була спричинена зниженням попиту на традиційні експортні товари України (металопродукцію, хімічну та сільськогосподарську продукцію). Водночас, внаслідок девальвації національної валюти та падіння купівельної спроможності населення, суттєвого скорочення також зазнав імпорт [6].

Світова криза відчутно позначилась на товарній структурі зовнішньої торгівлі України, довівши недосконалість національної низькодиференційованої моделі торговельних операцій. Товарна структура зовнішньої торгівлі змінювалась під впливом світових тенденцій, найбільш відчутні зміни були характерні для традиційних товарних статей як в структурі українського експорту, так і в імпорті товарів [4]. Криза поглибила залежність України від зовнішніх коливань, про що свідчить зростання питомої ваги позитивного сальдо за традиційними для України експортними товарними статтями (продукція металургійної промисловості та АПК) та збільшення питомої ваги від'ємного сальдо мінеральних продуктів, хімічної промисловості, виробів з текстилю.

Прибутковою складовою зовнішньоекономічної діяльності є торгівля послугами, яка продемонструвала опір кризовим явищам в період 2008–2010 рр.

Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами демонструє незначні коливання протягом останніх років (рис. 3).

Коло провідних торговельних партнерів України майже незмінне: з країн СНД найбільшим торговельним партнером залишається Російська Федерація та Білорусь; з країн ЄС – Німеччина, Польща та Франція; з країн Америки – США; з країн Азії – Китай, Індія та Республіка Корея.

Складено автором на основі даних [3].

Рис. 3. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2005–2010 рр.

Варто також зазначити, що з-поміж усіх торговельних партнерів України важливим географічним напрямом торгівлі залишається азійський напрям, який в умовах світової кризи виявився для України доволі сприятливим, оскільки у 2009–2010 рр. було отримано активне торговельне сальдо на рівні 5,5 та 3,6 млрд дол. США.

У посткризовому 2011 р. сальдо торгівлі товарами було від'ємним – 13,8 млрд дол. США, що було сформовано за рахунок випереджаючих темпів приросту імпорту товарів над їх експортом, але характерною тенденцією протягом всього року є позавалення зовнішньоторговельної діяльності України:

– експорт товарів зріс на 33% до 69,4 млрд дол. США порівняно з попереднім роком (здебільшого за рахунок збільшення експортних цін);

– імпорт збільшився до 83,2 млрд дол. США, зрісши відповідно до попереднього року на 37%, при цьому значну роль відіграло збільшення фізичних обсягів імпорту товарів [2].

Аналіз результатів експортно-імпоротної діяльності України демонструє, що в період 2008–2011 рр. ключовим фактором розвитку зовнішньої торгівлі є ціновий. Поряд із цим на умови функціонування України на світових ринках впливає низка нецінових факторів, перш за все, – інструментів саме зовнішньоекономічної політики України.

Оцінка ефективності зовнішньоторговельної політики України, здійснена Всесвітнім економічним форумом, враховує важливі аспекти, що суттєво впливають на стан зовнішньої торгівлі України. З 2008 р. Всесвітній економічний форум публікує індекс залученості країн у світову торгівлю (Enabling Trade Index – ETI), який у 2010 р. розрахований для 125 країн світу та складається із чотирьох субіндексів і дев'яти індексів [7]:

1. Ринковий доступ (МА):

1.1) внутрішній і зовнішній доступ на ринок – 12 показників.

2. Митна адміністрація (ВА):

2.1) ефективність митної адміністрації – 2 показники;

2.2) ефективність процедур імпорту/експорту – 7 показників;

2.3) прозорість митної адміністрації на кордоні – 2 показники.

3. Транспорт та інфраструктура зв'язку (ТСІ):

- 3.1) доступність і якість інфраструктури транспорту – 8 показників;
 3.2) доступність і якість послуг транспорту – 7 показників;
 3.3) доступність і використання інформаційних і телекомунікаційних послуг – 5 показників.

4. Ділове середовище (BC):

- 4.1) регуляторне середовище – 6 показників;
 4.2) фізична безпека – 2 показники.

У табл. 1 наведено позиції України у глобальному рейтингу залученості до світової торгівлі в цілому та за основними його складовими.

Таблиця 1

Позиції України у рейтингу ЕТІ, 2008-2010 рр. [6]

Показник	Місце у глобальному рейтингу		
	2008	2009	2010
<i>Кількість країн</i>	118	121	125
Індекс стимулювання торгівлі (Enabling Trade Index)	68	71	81
Доступ до ринків	39	24	30
Митне регулювання	94	95	106
Ефективність митного регулювання	108	110	110
Ефективність імпортно-експортних процедур	92	91	98
Прозорість митного регулювання	81	84	102
Транспортно-комунікаційна інфраструктура	59	60	71
Доступність і якість транспортної інфраструктури	67	63	69
Доступність і якість транспортних послуг	66	77	93
Доступність та використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)	48	51	55
Середовище ведення бізнесу	106	85	86
Регулятивне середовище	114	107	117
Фізична безпека	82	76	64

Спираючись на дані рейтингу ЕТІ та застосовуючи макроекономічний підхід до класифікації чинників впливу на розвиток зовнішньої торгівлі, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) у 2011 р. провели комплексний стратегічний аналіз зовнішньоторговельної діяльності України з використанням методу SWOT-аналізу (табл. 2). Основну увагу в даному аналізі було надано таким чинникам зовнішнього на внутрішнього середовища національної економіки як:

- особливості розвитку світової економіки в цілому та країн-партнерів;
- результати функціонування вітчизняної економіки, включаючи особливості валютно-курсової динаміки, оподаткування експортно-імпортних операцій, а також митно-тарифне та нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі [6].

Вплив зовнішніх факторів на розвиток зовнішньоторговельної діяльності в Україні має вирішальний характер, оскільки визначає потреби у нарощенні обсягів виробництва та можливості їх забезпечення з точки зору інвестиційної підтримки.

Внутрішні фактори розвитку зовнішньої торгівлі України протягом 2008–2011 рр. значною мірою визначалися адаптацією до світових економічних та

політичних змін та визначали умови розвитку окремих сфер економіки України. По-перше, торговельна політика України була спрямована на приведення у відповідність до зобов'язань перед СОТ системи інструментів митно-тарифного регулювання, зокрема, скорочення ставок ввізних мит. В умовах зростання реальних доходів населення та відновлення споживчого платоспроможного попиту протягом 2010 р. відповідною мірою це відобразилось на зростанні обсягів імпорту товарів та збільшенні доходів державного бюджету. По-друге, уряд України, реагуючи на зміни у світовій економіці, здійснював окремі заходи щодо підтримки національного виробника. Як зауважують фахівці НІСД, негативний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі в Україні мали такі чинники в державній політиці, як відсутність чіткої стратегії структурних змін економіки, слабкий механізм фінансової державної підтримки розвитку експорту, низький рівень інвестування в інноваційну модернізацію експортоорієнтованих виробництв, високий рівень витрат, пов'язаних з зовнішнім державним боргом, невідповідні умови кредитування експорту, слабкість протидії спекулюванню з відшкодуванням ПДВ та з експортними операціями через офшорні компанії тощо [6].

Таблиця 2

SWOT-аналіз умов розвитку зовнішньої торгівлі України у 2008–2011 рр. [6]

Сила (Strength)	Слабкість (Weaknesses)
<p>Активізація структурних реформ, створення передумов для реалізації експортного потенціалу традиційних та нових секторів економіки</p> <p>Високі адаптивні можливості національного виробництва до зростання зовнішнього попиту</p> <p>Вагомі конкурентні переваги у низці базових галузей виробництва, наявність певного резерву цінової конкурентоспроможності на ключових для України ринках</p> <p>Наявність розвинутого внутрішнього ринку, що слугує, з одного боку, фактором підтримки експортоорієнтованих виробництв, з іншого – є мотиватором запровадження нових (з перспективою виходу на зовнішні ринки) інвестиційних проектів</p> <p>Переважаю стабільні умови функціонування фінансових ринків, що дає можливість коротко- та середньострокового планування зовнішньоекономічної діяльності</p> <p>Ухвалення податкового кодексу, що закладає підвалини стабілізації фінансової політики</p> <p>Наявність певного потенціалу екстенсивного розширення експортної пропозиції</p> <p>Наявність високотехнологічних підприємств, що могли б зміцнити зовнішньоекономічні позиції України (космічна галузь, приладо-, машинобудування тощо)</p> <p>Наближення до завершення перехідного періоду (у рамках приєднання до СОТ) щодо лібералізації тарифного регулювання</p>	<p>Відсутність чітко визначеної торговельної політики та експортної стратегії</p> <p>Відсутність стимулів до якісного оновлення експортного потенціалу України за наявної економічної моделі в умовах посилення експортної конкурентоспроможності країн-конкурентів</p> <p>Недосконалість фіскальних процедур, зокрема, нерегульованість процедур автоматичного відшкодування ПДВ (добросовісним експортерам)</p> <p>Логістичні обмеження (брак логістичних складів, належної інфраструктури тощо); застаріла транспортна інфраструктура</p> <p>Високі витрати бізнесу на зовнішньоекономічну діяльність, пов'язані з нетарифними заходами регулювання торгівлі, зокрема витрати на підтвердження походження товару, отримання дозволів, ліцензування тощо</p> <p>Надмірна зарегульованість, монополізація експортно-імпоротної діяльності крупними компаніями підприємницької діяльності</p> <p>Обмежені можливості державного регулювання експортно-імпоротної діяльності через інструментарій валютно-курсової політики</p> <p>Недостатній рівень інвестування в модернізацію експортоорієнтованих виробництв та гостра нестача новітніх технологій</p> <p>Низька диверсифікованість експортної пропозиції України, домінування сировинної продукції та продукції з низьким рівнем доданої вартості у виробництві та експорті</p>

Можливості (opportunities)	Загрози (Threats)
<p>Поглиблення структурних реформ, які у середньостроковій перспективі створюватимуть умови для подолання обмежувачів розвитку підприємництва, зокрема експортоорієнтованого сектору</p> <p>Розширення експортної пропозиції внаслідок післякризового відновлення економік країн – торговельних партнерів</p> <p>Демоніполізація зовнішньоекономічної діяльності через здешевлення процедур експорту та імпорту продукції</p> <p>Запровадження програм підтримки експортоорієнтованих секторів, які близькі до посилення гальмування економіки розвинутих країн світу</p> <p>Поглиблення реформ у галузях, що формують експортну пропозицію послуг</p> <p>Випереджальне зростання з середини 2010 р. Цін на ринках металопродукції (на 48,1 % порівняно з 2009 р.) Та сільськогосподарської сировини (33,2 %), зокрема на зерно – на 82%</p> <p>Ненасиченість світового попиту на сільгосппродукцію та харчові продукти</p>	<p>Дестабілізація на енергетичних ринках, зростання цін на енергоносії (що критично впливає на цінову конкурентоспроможність експортної пропозиції України на ринках металів, хімічної продукції)</p> <p>Заохочення попиту з боку Росії на продукцію українського машинобудування</p> <p>Розширення експортної пропозиції внаслідок укладення угоди про ЗВТ між Україною та ЄС</p> <p>Погіршення зовнішньоекономічних стосунків з країнами партнерами, що входять до Митного союзу (Росії, Білорусії та Казахстану); поширення практики застосування обмежувальних та протекціоністських заходів з боку провідних транснаціональних корпорацій та окремих країн – торговельних партнерів України, зокрема – членів Митного союзу, яке може збільшитися за умови створення ЗВТ між Україною та ЄС</p> <p>Несприятливі погодні умови тощо, що обумовлюють падіння сільськогосподарського виробництва, різкі коливання цінової кон'юнктури, посилення протекціоністських заходів тощо</p>

Висновки та пропозиції. Проведений аналіз показників зовнішньої торгівлі довів, що Україна приймає активну участь у глобалізаційних процесах, що не завжди має позитивне значення для національної економічної системи. Так, аналіз дозволяє зробити висновок, що в Україні зберігається несприятлива структура зовнішньої торгівлі, яка негативно впливає на формування зовнішньоторговельного сальдо платіжного балансу, зменшення приливу валюти в країну, деіндустріалізацію країни та загалом впливає на економічну безпеку країни.

З іншого боку, результати аналізу надають змогу виявити перспективні для України напрямки експортно-імпортної діяльності та розробити комплекс дій щодо розвитку зовнішньоторговельних відносин України, серед яких мають бути наступні:

- розбудова інституційної інфраструктури сприяння експорту та активізація механізмів СОТ для захисту національних економічних інтересів;
- поглиблення торговельно-економічної інтеграції з країнами-партнерами, митними та інтеграційними союзами та іншими економічними утвореннями;
- удосконалення митних процедур;
- вдосконалення фінансових механізмів регулювання та підтримки експортерів;
- ідентифікація пріоритетних галузей, що потребують державної підтримки розвитку експортної діяльності;
- диверсифікація структури національного виробництва з орієнтацією на високотехнологічні та інноваційні продукти та послуги.

Список використаної літератури

1. Губский Б. Интернационализация украинской экономики / Б. Губский, Д. Лукьяненко, В. Сиденко // Экономика Украины. – 2000. – № 9. – С. 16–25.

2. Платіжний баланс і зовнішній борг України. Національний Банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=85057
3. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. The World Trade Report 2008-2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org>
5. Мазаракі А. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України / А. Мазаракі, Т. Мельник // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – № 2. – С. 5-14.
6. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період. – К.: НІСД, 2011. – 72 с.
7. The Global Enabling Trade Report 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gcr.weforum.org/getr2010>

Проанализировано динамику и структуру внешней торговли Украины; исследовано влияние мирового финансово-экономического кризиса на состояние национальной экспортно-импортной деятельности; проведен стратегический анализ внутренней и внешней среды экономики Украины, который послужил основой для рекомендаций по улучшению условий и развитию внешней торговли Украины.

Ключевые слова: *внешняя торговля, экспорт, импорт, внешнеторговый баланс, стратегический анализ.*

The structure and dynamics of Ukrainian foreign trade are analyzed; world's financial crises influence on the national export and import activity is observed; strategic analysis of internal and external conditions of Ukrainian economy is conducted; recommendations for conditions of Ukrainian foreign trade development are made.

Key words: *foreign trade, export, import, trade balance, strategic analysis.*

Надійшло до редакції 5.04.2012.